

Esmeralda Mustafić

NEKONGRUDENTNI ATRIBUT U BOSANSKOM JEZIKU**Sažetak**

Tradicionalna gramatika atribut definira kao rečenični dodatak, nesamostalni rečenični član koji ne spada u osnovno rečenično ustrojstvo. Atribut je onaj rečenični član koji pobliže određuje ili sužava opseg značenja supstantivnoj riječi preko koje se uvodi, te je tako bolje određuje. Ovisno od sintaksičke kategorije riječi kojom se izriče, te u kakvom se odnosu nalazi prema nadređenoj, odnosno glavnoj supstantivnoj riječi, atribut može biti kongruentni i nekongruentni. Kongruentni atribut prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravne supstantivne riječi i obično se izražava nekim adjektivnim riječima. S druge strane, nekongruentni atribut ne prati gramatičke oznake roda, broja i padeža glavnih ili upravnih supstantivnih riječi. Nekongruentni atribut se izriče funkcionalno preobraženim supstantivnim, ili, rjeđe, adverbijalnim sintaksemama. U ovom radu će biti riječi o nekongruentnom atributu i njegovoj upotrebi u bosanskom jeziku.

Ključne riječi: atribut, kongruencija, nekongruentni atribut, gramatičke kategorije

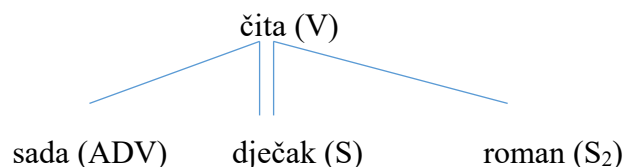
Atribut kao dio rečeničnog ustrojstva

Sistem jednog jezika posmatran na sintaksičkoj razini koordinira u rasponu riječi i rečenice. U tom sistemu, riječ je donja granica sintakse, a rečenica je gornja granica sintakse. Iz toga slijedi zaključak da se rečenica mora sastojati od riječi koje su jedna do druge; dakle moraju sačinjavati određeni niz. Naravno, svaki niz riječi ne predstavlja rečenicu.

U posljednja dva desetljeća sintaksa je postala jedan od središnjih dijelova lingvističkih izučavanja, i to zaslugom Naoma Chomskog. U analizi jezičkog sustava Chomsky polazi od teoretske pretpostavke da je jezik skup rečenica. Da li neka rečenica pripada nekom jeziku ili ne, utvrđuje izvorni govornik, tj. govornik kojemu je analizirani jezik materinski. Svakoј rečenici nekog jezika pretpostavljena su po generativnom modelu dva teoretski obavezno međusobno različita i strogo razlučena sitaksička ustrojstva: površinsko i dubinsko (Znika M., 2008:17).

Površinsko ustrojstvo podrazumijeva neograničen broj rečenica. Iz toga slijedi da su rečenice na površinskoj razini dosta raznolike. Kako bi se ove rečenice uopće mogle analizirati, potrebno je pretpostaviti da unutar njih moraju postojati neki isti, invarijantni odnosi koji su uslov za usporedbu rečenica površinske strukture. Upravo ti invarijantni odnosi predstavljaju dubinsko ustrojstvo rečenice. Ovo dubinsko ustrojstvo rečenice je konstruirano da bi se bolje i lakše mogla opisati rečenica u površinskom ustrojstvu.

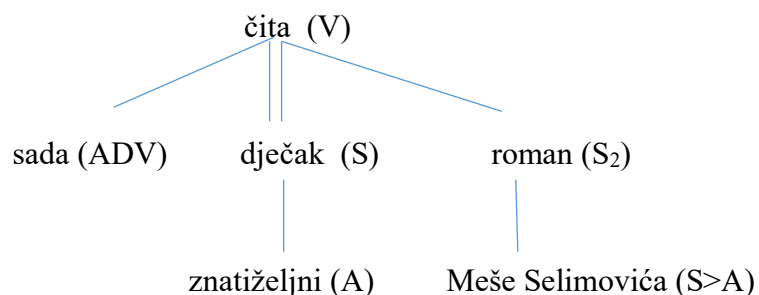
Tvrdnja o rečenicama površinskog ustrojstva, kao i tvrdnja da unutar njih moraju postojati unutarnji, invarijantni odnosi, podrazumijeva analizu sintaksičkih odnosa. Tu ulazi ograničen broj funkcionalno određenih elemenata. Ti elementi se uvijek mogu prikazati derivacijskim stablom. Ukoliko se posmatra rečenica *Dječak sada čita roman* dolazimo do zaključka da se ova rečenica sastoji iz četiri ravnopravna elementa: subjekta, predikata, objekta i priloške odredbe. Ova rečenica bi se derivacijskim stablom mogla prikazati na slijedeći način:

U ovoj shemi oznaka V predstavlja predikat u rečenici, oznaka ADV predstavlja prilošku odredbu u rečenici, oznaka S je subjekat, te oznaka S₂ predstavlja objekat. Ova četiri elementa predstavljaju osnovno rečenično ustrojstvo. To su samostalni rečenični članovi koji se u rečenicu uvrstavaju izravno.

Osim članova koji predstavljaju osnovno rečenično ustrojstvo, postoje i članovi koji se obično nazivaju nesamostalnim članovima rečeničnog ustrojstva. Oni se u rečenicu uvrstavaju posredno, preko nekog supstantivnog rečeničnog člana. Nesamostalni rečenični članovi su atribut i apozicija.

Apozicija je nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu (Jahić Dž., Halilović S., Palić I., 2000:402). Jedan veoma čest element površinskog ustrojstva rečenice je onaj kojeg tradicionalna gramatika naziva atributom. Atribut je nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu. Ovisno o tome kojom se sintaksičkom kategorijom riječi izriče i – u vezi s tim – u kakvom se gramatičkom odnosu prema nadređenoj supstantivnoj riječi nalazi, atribut može biti kongruentni i nekongruentni (Jahić Dž., Halilović S., Palić I., 2000:394). Odnos atributa prema ostalim članovima u rečenici se može prikazati derivacijskim stablom na slijedećoj rečenici: *Znatiželjni dječak sada čita roman Meše Selimovića*.

Osim elemenata osnovnog rečeničnog ustrojstva, u ovoj rečenici se pojavljuje i oznaka A, koja u rečenici ima funkciju atributa. Na osnovu ove rečenice mogu se definirati pojmovi kongruentnog i nekongruentnog atributa.

Kongruentni atribut se izražava adjektivnom riječju, i ta riječ prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravne supstantivne riječi. U ovoj rečenici kongruentni atribut bi bio *znatiželjni* uz upravnu supstantivnu riječ *dječak*. Pridjev *znatiželjni* se slaže sa imenicom *dječak* u rodu, broju i padežu. Rod je muški, broj je jednina, a padež je nominativ (*znatiželjni dječak*, *znatiželjnog(a) dječaka*, *znatiželjn(e) dječaku...*).

Nekongruentni atribut se izražava funkcionalno preobraženim riječima koje ne prate gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnih supstantivnih riječi. U prethodno navedenoj rečenici nekongruentni atribut bi bio *Meše Selimovića* uz upravnu supstantivnu riječ *roman*. *Meše Selimovića* pripada kategoriji supstantivnih riječi, ali je upravni član ove sintagme također

supstantivna riječ, te *Meše Selimovića* se mora funkcionalno preobraziti u adjektivnu riječ i time popuniti poziciju nekongruentnog atributa.

Nekongruentni atribut u bosanskom jeziku

Pridjevi koji su uvršteni u rečenično ustrojstvo kao atributi sa supstantivnim upravnim riječima kojima su pridruženi uspostavljaju odnos slaganja u rodu, broju i padežu. Taj odnos se naziva kongruencijom. Kod kongruentnih atributa odnos kongruencije je kompletan, te se pridjevi sa upravnom supstantivnom riječju slažu u rodu, broju i padežu (*znatiželjni dječak, znatiželjnog(a) dječaka, znatiželjnom(e) dječaku, ...*). S druge strane, kod nekongruentnog atributa ne postoji odnos kongruencije u tradicionalnom smislu. U sintagmi *roman Meše Selimovića*, riječi *roman* i *Meše Selimovića* stoje u posebnom odnosu. Riječ *roman* se deklinira, dok riječ ili grupa riječi koja se nalazi u besprijedložnom genitivu *Meše Selimovića* ostaje nepromijenjena (*roman Meše Selimovića, romana Meše Selimovića, romanu Meše Selimovića, ...*). Marija Znika (2008) navodi da se u ovakvim izrazima, jer su već postali ustaljeni, više i ne osjeća neslaganje između padeža upravne i zavisne sintakse, već nam se čini da je sintaksa *Meše Selimovića* kongruentna sa sintaksemom *roman*.

Da bi neki oblik mogao biti uvršten u rečenično ustrojstvo kao atribut, mora mu se pretpostaviti mogućnost slaganja – kongruencija – u rodu, broju i padežu s riječju koja mu otvara mjesto u tom ustrojstvu. Gramatičke kategorije roda, broja i padeža izriču se gramatičkim morfemima, pa se to slaganje pokazuje kao usklađivanje gramatičkih morfema riječi koja se uvrštava kao atribut s gramatičkim morfemima riječi koja joj u rečeničnom ustrojstvu otvara mjesto. To usklađivanje među njima može biti:

1. potpuno morfološki očigledno, npr. kod pridjevskih riječi (*malena knjiga, čist zrak, novo pero, peta stranica, neko treći*)
2. morfološki očigledno izostalo – kad se atribut uvrštava u prijedložni ili padežni izraz (*čamac na rijeci, mladić plave kose, vas sedam, dva brata*) (Znika M., 2008:51)

Zaključujemo da se nekongruentni atribut u bosanskom jeziku u rečenicu uvrštava najčešće kao funkcionalno preobražena supstantivna riječ, rijetko se dešava da to bude adverbijalna riječ. Prema načinu na koji nastaju, nekongruentni atributi se mogu podijeliti u dvije skupine: *nekongruentni atribut uz konkretne imenice* i *nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice*.

Nekongruentni atributi uz konkretne imenice nastaju u procesu sintkasičke kondenzacije (tj. preoblike predikativnih struktura u nepredikativne), npr. *knjiga koja je pod pazuhom* → *knjiga pod pazuhom* (Jahić Dž., Halilović S., Palić I., 2000:397). I. Palić u *Gramatici bosanskoga jezika* (2000) navodi da nekongruentni atributi uz konkretne imenice mogu imati brojna značenja, a najčešća su značenja posesivnosti, kvaliteta, partitivnosti i namjene.

Nekongruentni atribut s posesivnim značenjem označava posjedovanje ili prisvajanje onoga što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Nekongruentni atribut sa posesivnim značenjem mogu imati slijedeći oblici:

1. besprijedložni genitiv: *ulice grada, prozor zgrade*
2. besprijedložni dativ: *cijene kukuruza, kraj krizi*
3. genitiv sa prijedlozima *u* i *kod*: *običaji kod nas, srce u Hasana Kaimije*
4. lokativ s prijedlozima *u* i *na*: *zjenice u očima, krov na kolibi*

Ukoliko je to moguće, u stilski neobilježenom stilu, u bosanskom jeziku je dosta izražena i uobičajena preoblika ovih sintagmi iz nekongruentnih supstantivnih u kongruentne supstantivne sintagme sa posesivnim pridjevom, npr. *ulice grada – gradske ulice*.

Posesivnost može biti otuđivog i neotuđivog tipa. Kod posesivnosti otuđivog tipa upravnom riječju je obilježeno ono što se ne smatra sastavnim dijelom onoga što označava sintagma, npr. *kuća oca, slika oca*. Kod posesivnosti neotuđivog tipa upravnom supstantivnom riječju je obilježen neodvojiv ili sastavni dio onoga što je označeno nekongruentnim atributom, npr. *tijelo jahača*.

Nekongruentnim atributom s kvalitativnim značenjem obilježava se osobina ili kakvoća onoga što je izraženo upravnom supstantivnom riječju. Nekongruentni atribut sa kvalitativnim značenjem mogu imati slijedeći oblici:

1. besprijedložni genitiv: *dječak veselog lica, djevojka dobra roda*
2. gentiva s prijedlogom *od*: u nekim primjerima može postojati paralelna upotreba besprijedložnog genitiva i gentiva s prijedlogom (*djevojka od dobra roda*)
3. instrumental sa prijedlogom *s(a)*: *čovjek s plavim očima*
4. lokativ sa prijedlogom *u*: *starac u šezdesetim godinama*

Besprijedložni genitiv s kvalitativnim značenjem upotrebljava se da se njime označi samo neki neodvojivi (integralni) dio pojma obilježenog upravnom supstantivnom riječju (tj. posesivnost neotuđivog tipa). Tada je on, u načelu, zamjenjiv instrumentalom s prijedlogom *s(a)* (usp. *seljak zdepasta tijela i krivih nogu / seljak sa zdepastim tijelom i krivim nogama, starica s mutnim mogledom i izboranim licem / starica mutna pogleda i izborana lica*). (Jahić Dž., Halilović S., Palić I., 2000:399)

Nekongruentnim atributom sa partitivnim značenjem označava se dio onoga što je obilježeno upravnom supstantivnom riječju. Nekongruentni atribut sa partitivnim značenjem mogu imati slijedeći oblici:

1. besprijedložni genitiv: *kašika šećera*
2. genitiv s prijedlozima *od, iz i između* uz broj jedan ili zamjenicu: *jedan od očevidaca, koji između vas*
3. instrumental s prijedlogom *među*: *neki među prisutnima*

Nekongruentnim atributom sa značenjem namjene obilježava se čemu služi ono što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Ovaj tip nekongruentnog atributa najčešće ima oblik akuzativa sa prijedlogom *za*: *sveska za matematiku, injekcija za smirenje*.

Od ostalih značenja nekongruentni atributi najčešće imaju značenje mjesta. Nekongruentni atribut sa mjesnim značenjem mogu imati slijedeći padežni oblici:

1. genitiv: *nebo iznad Venecije, kuća ispod planine*
2. instrumental: *sjena pod nogama*

Nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice su one imenice koje nastaju u procesu nominalizacije, glagolski ili verbalni oblici prelaze u nominalne ili imeničke. I u ovom se procesu nailazi na određene zajedničke linije, pa, ovisno o tome koja je verbalna struktura preobražena, nekongruentni atributi koji su nastali dobivaju različita značenja, među kojima su najčešća: subjekatsko, objekatsko i adverbijalnoodredbeno. Kada se nominalizira veza glagolskog predikata i subjekta nastaju supstantivne sintagme sa nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnog genitiva, te dobiva subjekatsko značenje (*pisak voza, zvon*

tramvaja, mrmor violina). Nominalizacijom glagolskih ili verbalnih sintagmi sa bližim objektom nastaju supstantivne sintagme sa nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnog genitiva koji dobiva objekatsko značenje. Npr. od sintagme *čitati knjigu* nominalizacijom glagola *čitati* u imenicu *čitanje* bliži objekat dobiva oblik besprijedložnog genitiva *čitanje knjige* (*naplata računa, odbrana domovine, lovljenje ribe*). Osim sintagmi sa značenjem bližeg objekta, mogu se nominalizirati i verbalne sintagme sa daljim objektom, samo što se u ovom slučaju ovaj dalji objekat nalazi u različitim padežima, koji se zadržavaju i u nominaliziranoj sintagmi (*sjećanje na djetinjstvo, strah od usamljenosti, osveta ženama*).

Nominalizacijom verbalnih sintagmi sa adverbijalnom odredbom nastaju supstantivne sintagme sa nekongruentnim atributom koji dobiva neku vrstu adverbijalnoodredbenog značenja (*šetnja prije mraka, obnova iz temelja, udarci kopitom*).

Nominalizacijom veze subjekta sa kopulativnim imenskim predikatom čije leksičko jezgro popunjava opisni pridjev nastaju supstantivne sintagme sa nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnog genitiva koji označava nosioca osobine ili svojstva obilježenog nominaliziranim pridjevom (*bijes prirode, vlaga usana, ozbiljnost odluke*).

Zaključak

Proučavanje rečenice na njenom površinskom ustrojstvu podrazumijeva pretpostavku postojanja posebnih invarijantnih odnosa, te se pretpostavlja analiza sintaksičkih odnosa. Sintaksički odnosi se ogledaju u proučavanju elemenata rečeničnog ustrojstva. Osnovni elementi rečeničnog ustrojstva su subjekat, predikat, objekat i priloška odredba. Ova četiri elementa čine osnovno ustrojstvo rečenice.

Osim ovih elemenata, postoje i elementi u rečenici koji se tradicionalno nazivaju nesamostalnim rečeničnim članovima. Tu se obično ubrajaju atribut i apozicija. Atribut neku imensku riječ preko koje se uvodi opisuje po nekome svojstvu. Postoje dvije vrste atributa: kongruentni i nekongruentni.

Kongruentni atribut prati gramatička obilježja riječi preko koje se uvodi, dakle, slaže se sa upravnom riječju u rodu, broju i padežu. S druge strane, nekongruentni atribut ne prati gramatička obilježja roda, broja i padeža riječi preko koje se uvodi. Nekongruentni atributi se mogu podijeliti u dvije skupine: nekongruentni atribut uz konkretne imenice i nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice. Osnovna značenja nekongruentnog atributa uz konkretne imenice su: paritivno, kvalitativno, posesivno, namjensko, te se još pojavljuju nekongruentni atributi sa značenjem mjesta. Osnovna značenja nekongruentnog atributa uz deverbativne i deadjektivne imenice su: subjekatsko, objekatsko i adverbijalnoodredbeno.

Literatura

1. Dugonjić, H (1987), Još ponešto o inkongreuentnom atributu (genitiv bez prijedloga), *Književni jezik*, 16/3-4, 148-155.
2. Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom Štampe.
3. Jovanović, J. (2013), *Lingvistički i stilistički aspekti proučavanja rečenice*, Beograd, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
4. Kovačević, M. (1982), Tipovi nekongruentnih atributa uz deverbativne imenice u djelima Anđela Vuletića, *Književni jezik*, 11/2, 81-92.

5. Tanasić, S. (2009), *Sintaksičke teme*, Beograd, Beogradska knjiga.
6. Znika, M. (2008), *Sintaksa i semantika*, Zagreb, Pergamena.

INCONGRUENT ATTRIBUTE IN BOSNIAN LANGUAGE

Abstract

Traditional grammar defines attribute as an addition in sentence, as non-self-contained part of sentence which doesn't belong in basic sentence structure. Atribute is the part of sentence which defines closer or narrows down semantic extent of substantive word, so it can be better determined. Depending of types of word which are used, and depending of their relation in sentence, atribute can be congruent and incongruent. Congruent atribute has the same grammatical category as the main word in sentence and it is ususally expresses with adjective words. On the other side, incongruent atribute doesn't follow those grammatical categories of main word in sentence. Incongruent atribute is expressed with functionally transformed substantive word, or, rarely, adverbial word. Incongruent atribute in bosnian language will be described in this paper.

Key words: attribute, congruence, incongruent attribute, grammatical category